

ПАМ'ЯТІ КОЛЕГІ

Пам'яті Андрія Миколайовича Алексеєва (22 липня 1934 — 29 вересня 2017)

Україна і українські соціологи втратили великого друга — видатного російського соціолога і публіциста Андрія Алексеєва.

Про те, якою була ця унікальна людина і вчений, розповідають друзі й колеги з України, США і Росії.

На спомин про Андрія Алексеєва

Відхід Андрія — велика втрата для російської й української соціології, а для мене особисто це непоправна втрата близької людини. Я не пам'ятаю, коли і як познайомився з Андрієм Алексеєвим, але, гадаю, років 40 тому. Напевно це було 1975-го, коли я приїхав у Ленінград на конференцію із соціології театру. Чого тільки не було за ці роки! Звільнення Алексеєва з роботи, обшуки КДБ, виключення з партії, з Радянської соціологічної асоціації, зі Спілки журналістів, боротьба за публікації на захист Андрія в “Литературной газете”, в “Огоньке” і т.д., і т.п.

Віра Андрія в моральні ідеали, принциповість, мужність надихали, хоча самому наслідувати його приклад було вкрай важко.

Хто здатен ставити на собі експерименти, що загрожують втратою цікавої наукової праці, втратою зарплати і неабиякими неприємностями з непередбачуваними наслідками? Наведу один із незначних епізодів роботи Андрія Алексеєва на заводі, де він працював кілька років, здійснюючи включене спостереження (або, радше, спостережувальну участь). Андрія викли-

кали до парткому заводу. Хто жив у ці роки, пам'ятає роль парткомів, будь-яка “нормальна” людина все кине й негайно з'явиться за викликом. Алексєєв, утім, передає до парткому, що згідно із чинним на заводі регламентом він може з'явитися лишень після закінчення роботи. Йому треба було перевірити, наскільки реальні норми поведінки працівників відрізняються від формальних норм, закріплених у наказах і нормативних документах. При цьому він не боявся налаштувати проти себе могутню організацію. На мене експерименти Андрія із власним життям справили сильне враження, і 1982 року я написав сценарій телевізійного фільму “Включене спостереження”, в якому використовував деякі сюжети цієї сторінки життя Андрія (на жаль, фільм так і не вдалося включити до планів Держтелерадіо України).

Анексія Криму і війна на Донбасі для мене і моїх друзів стали шоком, у це неможливо було повірити, і досі все це погано вкладається в голову. Під час Майдану моя компанія (Київський міжнародний інститут соціології) провела три опитування на Майдані, я і сам був на Майдані й по півдня читав і дивився різноманітні ЗМІ, писав статті про Майдан, численні знайомі розповідали мені про ті чи інші події, у яких вони брали участь. І коли раптом мені телефонує один мій московський знайомий, дуже розумна й тямуща людина, і цілком серйозно на підставі інформації російських телеканалів починає пояснювати, що насправді сталося у Києві — впору збожеволіти. І вже не розумієш — ти збожеволів чи світ збожеволів і що взагалі відбувається. І тільки спілкування з Андрієм (і ще деякими моїми російськими друзями) допомогло розставити все по місцях. Але з Андрієм ми спілкувалися найбільше, і його блог давав змогу якось орієнтуватися в російських подіях, багато в чому ми бачили Росію його очима. На щастя, виявилось, що наші погляди і на російські і на українські події дуже близькі.

За 40 років спілкування я зрозумів, що можу цілком довіряти бездоганній моральній позиції Андрія й користуватися його оцінками як компасом. Ідеться не тільки про суспільні події, а й про особисті, про людей, з якими мені потрібно було спілкуватися; траплялися ситуації, в яких він мене підтримав і допоміг. І сумно усвідомлювати, що я вже не буду раз на кілька днів отримувати дружній лист із розповіддю про якісь події чи з посиланням на чергову публікацію у блозі.

Володимир Паніотто (Київ)

Андрій Алексєєв поєднав соціальне пізнання з моральними імперативами

Андрій Миколайович Алексєєв народився 1934 року в Ленінграді. До школи пішов у 9 років, одразу в 3-й клас, а за півроку — у 4-й. Золотий медаліст, він при вступі до філологічного факультету ЛДУ подав до приймальної комісії свідоцтво про народження (йому ще не виповнилося 16 років) і атестат зрілості з п'ятірками з англійської, французької та німецької мов. Закінчив він слов'янське відділення, але його захопила громадська діяльність, студентський будівельний рух, і тому одночасно він здобув журналістську освіту. Був відмінником-активістом, сталінським стипендіатом.

Значно пізніше, згадуючи минуле, Алексеев назвав себе “правовірним комсомольцем”.

У 1950–60-ті роки, працюючи в лєнінградській молодіжній газеті, Алексеев був “співачом” руху за комуністичне ставлення до праці й почасті “винахідником” бригад комуністичної праці. Щоб краще пізнати виробництво, Алексеев на три роки стає робітником, потім повертається в газету, і його кар'єра успішно розвивається. Проте невдовзі його професійна ідентифікація розхиталася, розчарування в журналістській діяльності поглибилися, виникли серйозні політико-моральні конфлікти з газетним керівництвом. Середина 1960-х, він уже прочитав низку соціологічних книжок, був знайомий із кількома лєнінградськими соціологами і вступив до аспірантури факультету журналістики ЛДУ. Алексеев одним із перших у країні почав розробляти проблематику соціології преси, ширше — засобів масової комунікації. У 1970 році він успішно захищає кандидатську дисертацію. Період “учнівства” завершено, журналіст став соціологом. Його вчителями були: Володимир Ядов, Володимир Шубкін і Володимир Шляпентох. Обмину багато чого. У 1980 році, вже як сформований учений, Алексеев знову перетворюється на робітника, стає наладником складного верстата. Але дослідницьку роботу продовжує.

Попервах усе, що він робив, стосувалося соціології праці, і його висновки мали критичний характер. Але одного “чудового” дня в його квартирі зробили обшук із вигаданого приводу. Міліція незабаром визнала “помилку”, але всі його щоденники, листи, матеріали спостережень було передано в органи держбезпеки. КДБ почав шукати підтвердження антидержавної діяльності Алексеева. “Шкідника”, “саботажника” і “шпигуна” виключили з лав КПРС, зі Спілки журналістів і Радянської соціологічної асоціації. Але прийшла перебудова, і багато про що у ставленні до праці, про яке писав Алексеев, заговорили відкрито, журналісти підтримали боротьбу Алексеева за відновлення в партії. Його відновили, але він одразу і добровільно вийшов. Часи змінювалися, Алексеев повернувся в Академію наук.

Перейдемо на сторінку праць Алексеева на порталі socioprognoz.ru, у цих працях — його життя, справа і його методи. У чотирьох томах “Драматичної соціології і соціологічної ауторефлексії” (2002–2005) відображено виробничий і науковий досвід багатьох років включеного спостереження і спостережувальної участі на виробництві. За десять років було підготовлено три томи “З неопублікованих розділів” (2012) і наприкінці літа того року вийшли друком чотири із задуманих семи книг “Після Мілленіуму”. Це подарунок Алексеева собі і нам до його недавнього 83-ліття. У преамбулі до останньої великої публікації зазначено: “На відміну від відомих канонів наукової монографії, ця праця являє собою сюжетно вибудований “соціолого-драматургічний” твір, де результати дослідження постають не як готові, а як такі, що розвиваються в процесі їх отримання. Сюжетотвірним елементом є згаданий натурний експеримент — “спостережувальна участь” соціолога в соціальних процесах, що підлягають дослідженню, хоч би що то було — виробниче, наукове чи суспільне життя”.

2010 року вийшли друком чотири томи А.М.Алексеева і Р.І.Лєнчовського під спільною назвою “Професія — соціолог...”.

Алексєєв так презентував цю працю: “Пропонована книга має принаймні три мети: документально-описову, аналітичну і методологічну. Перша полягає в тому, щоб документально відобразити, якомога повніше й об'єктивніше, конкретну особистісно-ціннісну та професійно-організаційну колізію в одному з російських академічних інститутів, а саме: у петербурзькому Соціологічному інституті РАН (СІ РАН). Друга — спроба на цьому й інших прикладах показати, зокрема, шляхом включення аналітичних матеріалів, що належать різним авторам, деякі універсальні соціальні механізми сучасного наукового (а певною мірою й ширше — суспільного) життя. Третя передбачає подальше розроблення і реалізацію ідей акціоністської гілки соціології, зокрема, тих її різновидів, що презентовані поняттями спостережувальна участь, драматична соціологія, екзистенціальна комунікація тощо”.

А весь цей багатотомник віддзеркалює фундаментальне багаторівневе дослідження, в якому вияскравлюється унікальна особистість Андрія Алексєєва і його заглибленість у пізнаваний світ. Йому — як нікому іншому в нашій соціології — вдалося поєднати соціальне пізнання з моральними імперативами. Його моральні норми, і передусім — ставлення до своєї праці, були продовженням понять про честь, властивих трудовій дворянській і різночинній російській інтелігенції, і результатом міркувань над уроками видатних учених і гуманістів Альберта Швейцера, Олексія Олексійовича Ухтомського та Олександра Олександровича Любіщева. Їх Андрій Алексєєв визнавав “учителями життя”.

Спадщина Андрія Миколайовича Алексєєва — величезна. Розмовляв він тихо. Але прислухатися до його слів — необхідно...

Борис Докторов (США)

Стійка на руках на краю прірви

От і попрощалися ми з дорогим Андрієм Миколайовичем Алексєєвим, відомим пітерським журналістом і соціологом, який пішов від нас на початку свого 84-го року життя. Одначе в цій доволі узвичаєній фразі замало місця, аби вмістити те, що було в житті великої людини й у житті тих, хто прийшов згадати події, пов'язані з нею. І от чому.

Слова — соціолог, журналіст — майже нічого не говорять про нього. Андрій Миколайович — автор і реалізатор методу спостережувальної участі, який і зробив його справжнім знавцем сили-силенної життєвих негараздів, і допомагав багатьом у їхньому життєвому шляху, і перетворив цих багатьох на його друзів.

Проте слова “метод спостережувальної участі” майже нічого не скажуть людям, котрі не були знайомі з Алексєєвим. А в житті було так — із кабінету вченого Андрій Миколайович пішов у слюсарі на “Поліграфмаш”, щоби, з одного боку, перевірити свої висновки на практиці, а з іншого — почерпнути з реального життя те, що йому стане у пригоді в науці. І про цей феномен наше телебачення, підпорядковане тоді КППРС, зняло і показало фільм — уже на початку доби перебудови.

У ті часи він з колегами-науковцями провів дослідження з теми — чи потрібні країні зміни, чим фактично науково передбачив перебудову. А з колегами зі слюсарної справи настільки “задолбал” партійне керівництво

вимогами дотримання норм партійного життя, що вони домоглися виключення ревного служителя ідеям комунізму з лав КПРС.

На одній із сімейних світлин я побачив експеримент, що його також провів на собі Андрій Миколайович у молоді роки і від повторення якого я застерігаю будь-кого з моїх читачів. На фото — гори, обрив у прірву, на краю якого на руках стоїть Алексеєв. Взагалі встати у стійку на руках у вузькому місці й повернутися з неї на ноги на те саме місце може тільки добре натренований гімнаст. У горах це значно небезпечніше — там і повітря розріджене, і нерви мають бути залізними, і легіт може здійснитися такий, що ані тренування, ані залізні нерви не допоможуть.

Проте в житті А.М.Алексеєв багато раз ставив себе в таку ситуацію, звідки важко було вийти без серйозних утрат. На мою думку, саме знання життя йому допомагало. За зв'язки з дисидентами, та й за наукову працю придивлялися до нього “органи”, були обшуки, але не посадили. Він добре знав правила нашої країни-в'язниці — не вір, не бійся, не проси, й до в'язниці не потрапив, і нас постійно учив принаймні писати так, щоб не було зачіпок. І цього року я чув від Андрія Миколайовича: “Володя, я виправив Ваш текст — не хочу “загриміти” разом із Вами, повідомляйте мене про всі випадки його використання”.

Пишу це, і міркую — що в моїх рядках підправив би Андрій Миколайович — як журналіст і знавець життя — аби моя думка краще дійшла до читача. Він неодноразово так вчиняв, оскільки я часто-густо був вельми різким у судженнях та оцінках, але з його правками я багаторазово погоджувався — справді, така різкість може відвернути читача в його бажанні ознайомитися з текстом до кінця.

Тому не пішов з мого життя Алексеєв, як не піде з життя тих, хто знав його.

Володимир Беляков (Росія)